

Timothy Garthon Ash

SPIS. OSOBNÝ PRÍBEH

Archa, Bratislava 1998.

THE FILE. A PERSONAL HISTORY

Random House, New York 1997.

Jiří Melich Nedokončená cesta (46)

Michael Gorra Po páde múru (49)

David Pryce-Jones Zamatový revolucionár (50)

Rozhovor: **Taipei Times** Uvidel som sa očami špiónov (52)

Tismaneanu Spisy, zrada a spomienky / *Files, treason, and memory* (54)

Timothy Garton Ash Zlé spomienky / *Bad Memories* (59)

NEDOKONČENÁ CESTA

JIŘÍ S. MELICH

Písaný pro K&K

„Menšina, v tomto případě kolaboranti, byli právem znevýhodněni, už jen kvůli výhodám, které požívali v minulosti.“

(Joachim Gauck)

Historie reálně socialistického udavačství postrádá svého Velkého moralistu a dokumentátora, jakým byl Solženicyn pro sovětské souostroví Gulag. Jedním z důvodů tohoto nedostatku může být to, že ve srovnání s terorismem, občanskými konflikty, masakry a genocidami, které jsou v dnešním světě téměř na denním pořádku, mohou psychický a spirituální úpadek, pokřivené a pokažené životy občanů „postkomunismu“ působit jako nezáživná selanka. V dnešním světě, kde morálka je zrelativizovaná a interpretována buď jako právě platný zákon dne nebo jako podřízená individuálním nebo skupinovým zájmům, je těžké najít platné kritérium, podle kterého morálku komunismu „všedního dne“ hodnotit. V mnoha případech zdánlivě nejde o mnoho - snad jen o obyčejné socialistické práskačství, právě tak jako v autobiografickém svědectví Gartona Ashe.

Pro střední a východní Evropu je to otázka rozdělovací společnosti už od počátku postkomunistických přeměn. Není snad ani překvapující, že většina obyvatel nemá příliš zájem přehrabávat se v morálních selháních svých a celé společnosti za komunismu, také asi proto, že nová realita před ně postavila naléhavější cíle, převážně ekonomického zájmu. Jen někteří si všimli, že se v tomhle ohledu ve společnostech především středoevropských usadil jakýsi syndrom alibistické amnesie, přehlížení vnitřního marastu, odpor k pátrání o pravdě o nás samých. Koneckonců - „hoď kamenem, kdož jsi bez viny“ - někdo udával, někdo kradl, a vůbec, kdo nemá máslo na hlavě, nějak jsme to přežili, a teď se musíme starat, jak se mít dobře v budoucnu. Z vlastní zkušenosti vím, že ti poctiví, čestní (co nemají máslo na hlavě), jsou často nad věcí a nechťejí si špinit ruce či kazit náladu morální prašivinou, na kterou je opravdu někdy lepší zapomenout. Tak byl tenhle marast „uklizený“ pod koberec záhy po „revoluci“, a usadil se v podobě předstírané normality a akceptovatelnosti. Zmizí nejspíš až s odchodem postižených generací.

Něco z tohoto postoje je zřejmě zděděné spolu se středoevropskou kulturou, ať už to je často připomínané čecháčkovství v zemích českých,

tendence k Geborgenheit u německých sousedů nebo to co sociolog Adam Podgorecki nazval společnata wicherowatość u polských sousedů. Takové národní charakteristiky mají společně to, že ukazují horší stránku maloměšťáctví, kterému je košile bližší než kabát, a protože na tom není nic špatného, necítí potřebu se za to omlouvat. V polském případě (vlastně do jisté míry i v českém) se přidává i značná míra společenské anarchie a apatie. Nakonec, jak ukázaly příklady z Francie a některých dalších zemí během nacistické okupace, není to výsada jen středoevropského měšťáctví.

Téma udavačství, na něž se soustředí přesný historicko-anatomický pohled Gartona Ashe, se v našem zjednodušujícím se světě má podstatnější rezonanci - pro veřejnost z Východu je to nepříjemná připomínka něčeho, na co se zřejmě snaží zapomenout, a Západ tomuto jevu v jeho komplexnosti příliš nerozumí. Za prvé má Západ ovšem své vlastní morální problémy, za druhé se o realitu reálného socialismu nikdy moc nezajímal a dokáže si ji jen těžko představit. O třetím důvodu jsem se už zmínil: na světě bohužel vždy existují větší problémy než je udavačství, ale nezačínají některé z těch problémů právě zkorumpovaným jednáním jedince a apatii společnosti?

Bývalé východní Německo bylo zemí, o které je možné říct, že tam spolupráce občanů s tajnou policií Stasi dosáhla úrovně „systematického udavačství“. Statistika o této organizaci je výmluvná: Stasi měla přes 90 000 oficiálních zaměstnanců - což je mimochodem asi dvakrát víc než mělo nacistické Německo členů Gestapa (při čtyřikrát vyšším počtu obyvательства) - a téměř 200 000 spolupracovníků, posbírala materiály o téměř šesti miliónech východních Němců (z celkového počtu 17 milionu obyvatel). Díky Stasiunterlagengesetz, zákonu přijatému na nátlak bývalé spolkové republiky, jímž byla zřízena Federální komise pro archívy Stasi, se Němci, jako první, a svým způsobem jediní, začali brzo po sjednocení dozvídat pravdu o své minulosti. Jen pro názornou představu - Gauckova komise nazvaná podle svého šéfa, tedy úřad pověřený správou archívů podle zákona o Stasi zaměstnává asi tři a půl tisíce lidí ve čtyřech odděleních a stojí ročně přes tři sta miliónů marek. V textu zákona o Stasi se mimo jiné praví, že dokumenty budou použity pro „politické, soudní, a historické vyrovnání se s minulostí“. Podle zákona, který také předkládá materiály pro lustrační případy, se ti, kteří se stali obětmi Stasi, mají právo dozvědět, kdo a jak ruinoval jejich život. Díky Stasiunterlagengesetz bylo taky mimo jiné do podzimu 1999 prověřeno přes jeden a půl miliónu

obyvatel východního Německa kandidujících na místa ve státní správě, policii, a školství.

Materiály Stasi jsou obecně považovány za nejspolehlivější v post-komunistické východní Evropě: Stasi byla proslulá svou vojenskou organizovaností a důsledností a systémem vnitřního auditu. (Někteří ale namítají, že Stasi měla nějakých šest týdnů – v prosinci 1990 a lednu 1991 zničit alespoň část důležitých materiálů.) Bývalý východoněmecký učitel Rudiger Hinze se v nedávném rozhovoru pro *New York Times* vyjádřil, že ho neustále fascinuje „objem prostředků věnovaných mému triviálnímu případu. Když jsem četl svůj svazek, tak mně začalo docházet, že východní Německo zbankrotovalo z velké části proto, že veškerá tvrdá měna a talent byly vyplýtvány ve prospěch Stasi.“

V žádné post-komunistické zemi nebyl pokus vypořádat se s minulostí tak důkladný jako ve východním Německu. Ostatní země buď předstíraly vypořádání se s problémem nebo ho ignorovaly nebo se k němu stavěly velmi vlažně. Ať zvolily jakýkoli postup, nemůžou z dosahu dědictví minulosti vyváznout mávnutím nějakého kouzelného proutku. Nebudu se tady šíře zabývat případy České republiky a Slovenska, které jsou čtenáři víceméně známy. Česká republika (kde spolu s Německem a Rumunskem byla společnost udavači nejvíce prošpikována), zůstala přes všechny deklarace o zločinnosti komunistického systému a částečné institucionalizaci vyrovnání se s dědictvím minulosti někde na půl cesty. Slovensko je docela typické – nikam nespěchalo. Přes padesát procent Slováků v roce 2000 prohlásilo, že režim před rokem 1989 byl lepší než ten, který následoval. O rok později slovenský ministerský předseda poznamenal, že lustrace Slováků v podstatě nezajímají. Nedávná rezignace Vladimíra Benčeka z vedení slovenské bezpečnostní agentury kvůli spolupráci s československou StB však ukázala, že ani politické aspekty minulosti, natož morální a lidské, ještě nevyšuměly. Situace v Maďarsku je do značné míry analogická se slovenskou. Značná část Maďarů považuje Kádárův komunismus za jedno z nejsvětějších období ve své historii; za komunistickou minulost se není třeba nijak stydět, udavačství nebylo tak zlé jako v Německu, a postížení netrpěli tolik jako jinde. Snad proto bývalý maďarský prezident Gónez argumentoval, že pro společnost by bylo lepší, kdyby všechny dokumenty tajné policie byly zničeny.

V Polsku lustrace a aféry založené na dokumentech tajné policie stále zasahují významně do politického života země. „Lustračními lhářmi“ byli mimo jiné prohlášeni bývalý ministerský předseda

Josef Olexy, bývalý místopředseda vlády Robert Mroziwicz, senátor za Volební Akci Solidarity Zygmunt Ropelewski, a mnozí další. Diskuse o minulosti v Polsku sice začaly už za první postkomunistické vlády, ale teprve v roce 1998 byl schválen komplexní lustrační zákon a v roce 1999 zákon o přístupu občanů ke svazkům tajné policie. Podle něho mají všichni Poláci právo požádat o svazky, které na ně byly vedeny, vyhověno bude ale pouze těm, které příslušná komise uzná za oběti bývalého režimu. Jména osob, které na žadatele donášely, jsou začerněna; ten, kdo chce znát jména, musí vyplnit dodatečnou žádost a podstoupit další a přísnější schvalovací řízení.

Situace v Rumunsku a Bulharsku byla komplikována dlouhou politicky nevyjasněným vývojem i faktem, že značná část archívů tajné policie – určitě méně spolehlivých než ty německé – byla po svržení Ceausesca zničena. Rumunské archívy představují pro svou objemnost a nesnadnou přehlednost obzvláště tvrdý oříšek: Jenom svazků na členy komunistické strany jsou milióny, a to proto, že byly vedeny prakticky na všechny čtyři milióny jejích členů. Pokaždé, když člen strany změnil zaměstnání, vytvořil se nový svazek, který obsahoval duplikáty starých svazků spolu s novým materiálem. Teprve letos (2001) Rumuni získali právo nahlédnout do zachovaných a zpřístupněných částí archívu. Dorlí Blaga, dcera slavného filozofa Luciana Blagy, prohlásila, když jako jedna z prvních nahlédla do svazků podle nového zákona o Securitate, že jejich byt byl doslova prošpikován odposlouchávacími štěnicemi. „Byly všude, ani intimní momenty neunikly špehování.“ Podle Gheorghe Onisory, předsedy Národní rady pro studium archívů Securitate, rumunská tajná policie zaměstnávala, vedle svého vlastního početného štábu, asi 700 000 udavačů, „z nichž každý poskytoval informace o dvou až třech podezřelých“.

Bulharsko až v roce 2000 prohlásilo komunistický režim za „zločinný“, i když se už dříve pokoušelo zavést některé lustrační principy ve státní správě (takzvaný Panevův zákon). Podle zákona z roku 1997 mají i individuální občané možnost zjistit, zda o nich tajná policie vedla svazky, ale přístup k dokumentům je silně omezen – jedním z argumentů je, že v roce 1989 a později bylo podle odhadů zničeno asi 40 procent materiálů bulharské Státní bezpečnosti. Pro Bulharsko i pro ostatní post-komunistické země koneckonců platí, že „mocné síly“ propojené se sítí bývalé tajné policie nebo pod jejím nátlakem se postaraly o to, aby minulost mnoha jedinců i celých skupin lidí

nemohla být plně odkryta a zveřejněna. (Viz článek v časopise *Listy*, čís. 2, 2001, „Co s archivy StB?“)

Když britský politický analytik J. F. Brown před několika lety napsal, že otázky minulosti už v zemích střední a východní Evropy už nejsou aktuální, měl pravdu jen z menší části. Nedořešené, předstíraně zapomínané otázky se stále vracejí, a to v soukromém i veřejném životě společnosti i jejich jednotlivých členů i ve druhé dekádě po kolapsu bývalých režimů.

I když Garton Ash pro nás, občany bývalého reálného socialismu, vlastně neříká nic nového, je třeba důkladnost jeho vískvece a morální jednoznačnost s jakou je podána zvláště ocenit. Tím spíš, že převažující západní přístup k otázkám spojených s dekomunizací, vycházející hlavně z teorie racionální volby nebo zjednodušeného pojetí „lidských práv“ a procedurální čistoty zákona, má tendenci otázky morálky a charakteru (těch, které se netýkají sexu v Bílém domě) přehlížet nebo interpretovat bez zřetele k jejich vlastnímu kontextu. Mnozí z těch, kteří chápou relevantnost těchto otázek, je často vidí zkresleně z hlediska idealisticky pojatých „lidských práv“, jako například Tina Rosenbergová v knize *Pronásledovaná země (The Haunted Land)*. V takovém pojetí se bývalí komunističtí pohlavíři a všelijací udavači stávají oběťmi jakési „porevoluční nespravedlnosti“, která jim brání v budování kariéry a dělá z nich občany druhé kategorie. K tomu je třeba poznamenat, že absolutizace pozitivního práva může být i nebezpečná tam, kde chybí cit pro přirozené právo a jeho vnímání určitou kulturní pospolitostí.

Ashův příběh je možné číst jako orwellowsky přesnou až dábelky nefilstnou analýzu korupce, jako příběh o převaze moci nad vědomím, sebevědomím i svědomím. Přestože situace a důsledky zde nejsou tak kruté tragické jako v příběhu Winstona Smitha v 1984 a ve srovnání s Winstonovým utrpením jsou často spíš tragikomické, je třeba příběh autora Gartona Ashe a jeho udavačů číst jako obecně alarmující. I když je možné knihu číst téměř jako špionážní román, před čtenářem se tu rozvíjejí trýznivé příběhy obyčejného donašectví, do něhož byly zapleteni lidé z „dobré společnosti“. Právě jeden z důležitých klíčů spočívá v tom, že příslušnost k takové společnosti bylo nutno si vykoupit „malými“ zradami svých známých, přátel a nejbližších lidí, často rodinných příslušníků. Kolaborace zde vystupuje jako charakteristický rys „méně halasné korupce vyzrálého totalitarismu“ (Ash). Naštěstí jako morálně alarmující podává příběh Ash sám – udávat bližního svého těm, kteří mají moc a kterých se

bojím, je morální selhání, které nelze smýt žádnou omluvou či výmluvou, zvláště, když motivací spíš než strach je osobní prospěch.

Existovaly pro lidi v kůži například paní Michaely, která na autora donášela za časů jeho studentského pobytu v Berlíně, jiné alternativy? Sama Michaela přiznává, že zvolila pouze „střední cestu“ spolupráce s policií (a měla pro ní nejméně pět pádných důvodů). Kdyby jakoukoli spolupráci odmítla, dostala by se sama do kategorie „podezřelých“, možná by se tak nevyhnutelně dostala na cestu stát se „disidentkou“, se všemi důsledky z toho plynoucími. Není možné však očekávat, že se z většiny lidí stanou disidenti. Mohla také udávat aktivněji a zistněji, a nadělat nepoměrně větší škodu. Tady se dostáváme přímo do středu morálního dilematu a tragedií, kdy rozhodující osobní volba musela a musí být často provedena instinktivně, na základě tušeného mravního kódu, nezřídka bez plného vědomí toho, co je správné, a co už je krok na cestě a ke ztrátě své morální integrity osobnosti (či duše) – tak jak takový sestup kdysi charakterizoval Erich Fromm. Jedno zůstává jisté: Odpovědnosti za vlastní jednání nemůže člověk být nikdy zbaven.

Neměli bychom si nic nalhávat – pro skutečně úspěšnou transformaci společnosti a politiky a pro možnost hledět do budoucna s otevřeným hledím, je nezbytné vyrovnat se s minulostí, oficiální i soukromou – oficiálně i soukromě. Jedinci i společnost takový proces kritické reflexe potřebují, pomůže jim orientovat se v tom, jak nalézt správnou rovnováhu mezi bezstarostnou ignorancí a pomstou, mezi společenskou a osobní zodpovědností, mezi individuálními či skupinovými egoistickými zájmy a společným prospěchem – t. j. zaujímat postoje, které vyspělá občanská společnost potřebuje, aby byla schopna čelit nesčíslným problémům současnosti a budoucnosti.

Historie je součástí kultury a kultura je součástí jedinečné i obecné historie. Jedinečnost a význam kulturní (a historické) zkušenosti je někdy těžké správně pochopit, zvláště v přechodných dobách a zvláště těm, kterých se to týká. Poučení z této zkušenosti je neméně obtížné. Nejde tady o sebe-mrskáčství a o pomstu, ale o prozíravou cestu do hlubin duše a do hlubin historie. Měli by se o to snažit hlavně a právě ti, kterých se to týká. Ale ne jen oni.

PO PÁDE MÚRU
Východné Nemecko v časoch,
keď bolo špiclovanie a donášanie
národnou zábavou

MICHAEL GORRA

Boston Globe Online, 26. október 1997.

Timothy Gartonovi Ashovi sa podarilo to, čo málokomu. Dosiahol, že označenie „buržoázny liberál“ pôsobí ako neochvejný politický princíp. Nevymyslel ho on (hoci ho akceptuje), ale pochádza zo spisu, ktorý o ňom viedlo východonemecké Ministerstvo pre štátnu bezpečnosť, známe skôr ako Stasi – tajná polícia, ktorá dozerala nielen na cudzích štátnych príslušníkov ako bol Brit Garton Ash, ale aj na svojich spoluobčanov, a to s dôkladnosťou, ktorá v krajinách Varšavskej zmluvy nemala obdobu. Popri 90 000 zamestnancoch na plný úväzok sa mohla Stasi spoľahnúť na 17 000 Inoffizielle Mitarbeiter alebo „neoficiálnych spolupracovníkov“, teda externých informátorov, ktorí oboznamovali vládu so zvykmi a presvedčeniami svojich spolupracovníkov, susedov a niekedy dokonca aj svojich manželov a manželiek. Tieto čísla znamenajú, píše Garton Ash, že „asi každý päťdesiaty dospelý východný Nемец mal priame spojenie s tajnou políciou (s. 77).“ Na vyrovnanie sa s týmto dedičstvom založila vláda zjednoteného Nemecka inštitúciu známu ako Gauckov úrad, nazvanú po „bystrom a výrečnom východonemeckom kňazovi, ktorý ho vedie (s. 21).“ Občania bývalého východného Nemecka, ktorí chcú získať alebo udržať si miesto vo vládnej sfére, sa musia dať „pregauckovať.“ To znamená, že ich meno sa musí preveriť v záznamoch úradu a treba sa uistiť, že nepracovali pre Stasi. Je to dnešná verzia denacificácie, ale tentoraz je proces „prekonávania“ minulosti oveľa dôkladnejší ako po druhej svetovej vojne, keď západné vlády prijali množstvo bývalých nacistov ako spoľahlivých spojencov v studenej vojne. Garton Ash poznamenáva, že človek môže z toho vyjsť ako „gauck pozitívny“ alebo „gauck negatívny“, pričom tento jazyk opisuje ako „veľavravné úslovie: mať minulosť so Stasi je ako mať AIDS (s. 80).“ To vedie prinajmenšom ku koncu kariéry, ale aj k množstvu samovrážd tých, ktorých Gauck pozitívnosť „zverejnili“ nemecké médiá. Osoba, ktorú Stasi sledovala, však môže takisto obdržať kópiu vlastného spisu a dozvedieť sa, kto o nej informoval. Je to do istej miery riskantný proces, pretože zničil množstvo blízkych vzťahov. Garton Ash po dôkladnom sledení „skromným“ 325-stranovým spisom, ktorý o ňom Stasi zhromaždila po jeho príchode ako absolventa vysokej školy roku 1978 do Berlína, ne-

nachádza nič natoľko dramatické. Jediný „neobozretný rozhovor“ mohol vtedy postačovať na to, aby „bol uvedený v centrálnych spisoch ako podozrivý“, ale nikto z tých, ktorým dôveroval, jeho meno nikdy nevyzradil. Namiesto toho odhaľuje každodenný svet východonemeckého dozoru: nachádza detaily toho, čo považoval za náhodné rozhovory, alebo sa (s rozpakmi) dozvedá, že Stasi mu dala krycie meno „Romeo.“ Objavuje svet, ktorý bol viac ako individuálnym zlom poznačený „sebazrádzajúcou“ ľudskou slabosťou.

Hoci nemôže písať z pozície obete, môže preskúmať vlastný spis ako dokument a ako jediný je oprávnený posúdiť jeho správnosť. Každý, kto čítal Gartonove Ashove eseje v The New York Review of Books, vie, že dokáže kombinovať novinársky cit pre pôsobivý príbeh, pre jeho dramatickosť a spád, so zmyslom pre zaujatie perspektívy, vlastným historikovi. Tentoraz mal skutočne provokatívny nápad navštíviť nielen tých, ktorí o ňom informovali, ale aj dôstojníkov, zodpovedných za jeho prípad, úradníkov Stasi, ktorí mali na starosti jeho spis. „Prečo to robili,“ zamýšľa sa, „Aké to pre nich bolo? Ako to vidia teraz? (s. 78)“

„Musíte si predstaviť, že k podobným rozhovorom dochádzalo každý večer... a v celom Nemecku,“ píše po stretnutí s informátorkou „Michaelou“, kultivovanou a inteligentnou riaditeľkou múzea z Weimaru, ktorá je dokonca aj trochu anglofilka. „Chce sa mi zvracať,“ (s. 100) hovorí „Michaela“, keď pred ňu položí svoj spis. Vrávi, že jej správanie „sa nedá prepáčiť“ (s. 100), potom sa ho pokúša vysvetliť. Musela spolupracovať so Stasi, ak si chcela udržať miesto. Musela spolupracovať, ak chcela získať povolenie cestovať do zahraničia. A navyše si aj tak myslela, že „pracoval pre britskú tajnú službu.“ Garton Ash usudzuje, že „Michaela“ síce jemu samému „nijako vážne neublížila, ... keďže však viem, ako ten systém fungoval, rozhodne sa môžem domnievať, že ublížila iným“ – vrátane svojej nevlastnej dcéry (s. 106).

Je zarážajúce, že väčšmi sympatizuje s dôstojníkmi Stasi, ktorí boli poverení jeho prípadom, než s „neoficiálnymi spolupracovníkmi“. So stretnutia s istým majorom Klausom Risse, šéfom sekcie, ktorá ho sledovala, dokonca odchádza s presvedčením, že Risse je „dobrý, inteligentný, v podstate slušný človek (s. 167).“ Risse, ktorý teraz predáva ventilačné systémy, priznáva, že na množstvo Gartonových Ashových otázok nenachádza správne odpovede, a namiesto toho opisuje svet drobných pruských predpisov, systém pozierajúci tých istých mužov a ženy, ktorí mali zabezpečovať jeho fungovanie. Podľa jeho živo-

topisu Garton Ash zisťuje, že Risse, narodený roku 1938, má čosi spoločné s väčšinou ďalších dôstojníkov Stasi, s ktorými mal možnosť hovoriť. Nie je to ideologické presvedčenie, ale vnímanie štátu ako toho, kto poskytuje podporu a zároveň vydáva príkazy, a do istej miery nahrádza otcov, ktorých mnohým z nich zobrala druhá svetová vojna. Toto by však bolo príliš jednoduché vysvetlenie – Gartonova Ashova vzorka je pomerne dosť malá – a v každom prípade len chabo odpovedá na otázku, ktorá stojí v pozadí vzniku tejto knihy aj veľkého množstva iných výpovedí týkajúcich sa nielen Nemecka, ale histórie celého dvadsiateho storočia. Ako je možné, že jeden človek sa stane kolaborantom a druhý sa dokáže postaviť na odpor? Garton Ash, ktorý bol po celé roky blízky osobnostiam ako sú Lech Walesa alebo Václav Havel, si tieto otázky položil u' skôr, predovšetkým vo svojej zbierke esejí z roku 1989 nazvanej The Uses of Adversity (Ako narábať s nešťastím). Dnes už k nim nemá veľmi čo dodať, a hoci je Spis stále pozoruhodný, nenájdeme v ňom zmes surových emócií a nezúčastnenej analýzy ako v Haunted Lands (Zakliatych krajinách) Tiny Rosenbergovej, za ktorú získala roku 1996 Pulitzerovu cenu, a ktoré sú doposiaľ najlepšou štúdiou o snahe strednej Európy vyrovnáť sa s vlastnou komunistickou minulosťou.

Problém spočíva zrejme v forme, ktorú si Garton Ash zvolil. „Akým darom pre pamäť je zväzok Stasi,“ píše. Pomáha mu totiž, „oveľa lepšie ako Proustova Madeleine“ (s. 16), pri spomínaní si na mladého muža, ktorým kedysi bol a na „bezstarostnosť s akou sa miešal do životov iných ľudí (s. 41).“ Hoci píše pôvabne sebakriticky, autobiografické prvky Spisu predsa len pôsobia dosť chabo. Sú príliš pohodlné, napísané z pozície, o ktorej sám Garton Ash pripúšťa, že je „šťastná“ – z pozície fyzického aj psychického bezpečia. A aj keď práve toto bezpečie umožnilo, že kniha vôbec mohla vzniknúť, napokon bráni jej úspechu. Fakt, že z rúk Stasi vyviazol viac-menej bez škrabnutia, jednoducho znamená, že Garton Ash tu len veľmi málo riskuje.

Spis by dokonca bolo možné nazvať nostalgickým – istotne to nie je nostalgia za komunizmom ani za mladosťou, ale za tými dávno stratenými dňami, keď človek nevedel, ako to všetko dopadne. Nikto, kto sa zaujíma o strednú Európu, si nenechá ujsť túto knihu jedného z najzaujímavejších súčasných politických spisovateľov. V porovnaní s jeho najlepšimi knihami sa však zdá, že bola napísaná len s polovičným nasadením.

Z angličtiny preložila Barbara Láštiová

ZAMATOVÝ REVOLUCIONÁR

DAVID PRYCE-JONES

Commentary Magazine, november 1997.

Britský novinár Timothy Garton Ash si získal povesť koncom osemdesiatych rokov svojou precíznou reportážou o oslobodení východnej Európy od komunizmu. Mnohým vtedajším pozorovateľom sa zdalo, že komunizmus pod novým vedením Michaila Gorbačova smeruje k naplneniu svojich počiatkových cieľov. Garton Ash sa tým nedal oklamať – na prvý pohľad dokázal rozoznať nezdravý policajný štát. Dôsledok Gorbačovovej politiky perestrojky v satelitných štátoch východnej Európy označil slovom „refolúcia“: reforma, ktorá vedie k revolúcii. Ako to však vidíme v Spise, pôvabne či skôr rozpačito napísaných pamätiach, postoj Gartona Asha k týmto rozpadávajúcim sa režimom je vo svojej podstate pomerne nejasný a dokonca záhadný.

„Mal som proste šťastie,“ píše sám o sebe. „Šťastie v krajine svojho zrodu. Šťastie vo svojom privilegovanom zázemí (s. 211).“ Garton Ash sa narodil roku 1955 a vyrastal vo váženej rodine štátnych úradníkov, účtovníkov, členov parlamentu a podobne. Bola mu súdená prvotriedna anglická škola, teda Oxford. Chcel sa stať liberálom ako Macaulay, George Orwell a Isaiah Berlin. Milo poznamenáva, že sa keď začal patrične usilovať o získanie vlastného hesla v Kto je kto, vlastnil len tvídové sako, ťažké topánky, modré Alfa Romeo a peniaze, ktoré zdedil.

Rovnako ako mnohých jeho súčasníkov, aj Gartona Asha poznačila vojna proti nacizmu. Jeho otec získal po vylodení spojencov v Normandii prestížny vojenský kríž. Hoci syn sa narodil príliš neskoro na to, aby bojoval, mohol sa aspoň vcítiť do otcovej skúsenosti. Roku 1978 teda prekročil kanál La Manche a na svojom Alfa Romeo sa vydal do Nemecka. Chcel získať podklady pre doktorskú prácu o Berlíne za Hitlerovej vlády.

Hovorí, že v rozdelenom meste na frontovej línii studenej vojny prvý raz zacítil na vlastnej koži závan komunizmu. Na západnej strane sa ocitol medzi Nemcami, ktorých formovali ľavicové študentské demonštrácie z mája 1968. Títo rozhorčení hipíci, žijúci v kontrakultúre, sa domnievali, že ich krajina je ešte stále duchom nacistická a za svoj duchovný domov považovali susedný komunistický štát (potrebu žiť tam však samozrejme nepociťovali). Vtedy si Garton Ash položil v duchu otázku: ktorí boli tí zlí Nemci, a ktorí tí dobrí?

V rámci kultúrnej dohody medzi Východom a Západom dostal povolenie pokračovať vo svojom výskume na Východe, a tak roku 1980 prešiel múr, aby strávil rok v druhej časti Berlína. Čoskoro si tu našiel nových a neočakávaných priateľov. Niektorí z nich pochádzali z radov nespokojencov zo všetkých oblastí spoločenského života, iní boli, či už v minulosti alebo v súčasnosti, komunistami. Zafixované zovšeobecnenia sa začali rozplývať. Tu žili najmä dobrí Nemci, ktorí potrebovali pomoc v boji proti zlému režimu.

Keďže „v ňom narastal pocit, že vojna ešte stále trvá“ – najmä vojna proti sovietskemu komunizmu – Garton Ash sa ujal vecí svojich nových priateľov. Vzápätí, ako sa stal hovorcom poľskej Solidarity, ponáhlal sa do Budapešti a Prahy. Uvádza, že tu na začiatku československej zamatovej revolúcie roku 1989 vložil svoj dôvtip a múdrosť do služieb Václava Havla. Povýšiac sám seba na čestného disidenta, podával na Západe správy o tom, čo videl.

Gartonovo Ashovo stretnutie s totalitným režimom bolo, ako to už býva, celkom banálne. Počas desiatich rokov putovania po krajinách Varšavskej zmluvy sa mu nestalo nič neočakávané: nijaké zatknutia ani konfrontácie, dokonca ani zadržanie na hranici. V očiach tajnej polície však podobný vrotelec, ak nie „užitočný idiot“, mohol byť špiónom a v každom prípade bolo potrebné sledovať ho.

V radoch východonemeckej polície Stasi bolo v tých rokoch vyše 90 000 osôb, posilnených 170 000 informátormi. Spisy Stasi údajne zaberajú viac ako 200 kilometrov políc a dnes, po svojom otvorení, ponúkajú jedinečnú röntgenovú snímku vnútornosti totalitného zriadenia. Gartona Asha pozorne sledovalo nielen jedno oddelenie Stasi. Jeho prípadom bol poverený istý poručík Wendt, ktorý sa spoliehal na päť dobre umiestnených informátorov.

Garton Ash vo svojej knihe podáva správu o archívoch Stasi a o tom, čo spôsobilo ich otvorenie vo východnom Nemecku. Pri čítaní vlastného spisu znovu nazhromaždil množstvo prchavých detailov, ktoré si mohol overiť vo svojich denníkoch z minulosti. Napriek tomu, že Stasi nepoznala Angličanov ako on, a preto sa vo svojich interpretáciách dopúšťala drobných a zábavných chybičiek, celková dôkladnosť jej práce bola pôsobivá. Zistil, že prinajmenšom v prvých záznamoch bol označený za „buržoázneho liberála“, čo bola pre Stasi evidentne prijateľná kategória.

Pri práci na svojej knihe sa Garton Ash stretol aj s ľuďmi, ktorí o ňom podávali informácie: zistil len to, že je nevítanou postavou z minulosti. Nikto

z nich vtedy nerobil nič, čo by mu mohlo skutočne uškodiť: nijaké klamstvá, nijaké falošné svedectvá. Jedným z informátorov bola žena, ktorá bola už príliš stará na to, aby mohla len tak hodiť cez palubu doktrinársky komunizmus svojej mladosti. Ďalším bol britský komunista, ostýchavý a trochu bláznivý. Tá najvytrvalejšia z nich bola spojená so svetom múzeí a spolupracovala s tajnou políciou v nádeji, že by ju za to mohli odmeniť inak zakázanými cestami do zahraničia.

Garton Ash to všetko opisuje súcitným tónom. Týka sa to aj dôstojníkov Stasi zapojených do jeho prípadu, ktorých sa mu podarilo vystopovať. Pukatí, hrubí alebo unudení museli každý deň robiť to isté, ľutovali sami seba, občas vzdorovali. Jedine poručík Wendt preukázal perverznú hrdosť, keď nechcel ani poskytnúť interview, ani vysvetliť svoje mlčanie.

Tu by mohol náš záujem o túto knihu pomaly skončiť, nebuť jej neobyčajne záhadných črt, ktoré som spomenul na začiatku. Garton Ash hovorí, že ako chlapec bol nadšený úlohou, ktorú zohrali oxfordskí akademici v radoch vojnovnej britskej inteligencie, a tiež románmi Grahama Greena. Nieкто v Oxforde si všimol jeho romantické vnímanie špiónáže a, práve keď končil univerzitu a plánoval cestu do východnej Európy, pokúsili sa britské tajné služby, v typickom procese spikleneckých pohľadov a rôznych náznakov, zverbovať ho do boja proti komunizmu. Do denníka si zaznačil, že ponuka prišla so slovami: „Chceme vás mať pod svojou kontrolou (s. 55).“ Keďže mu to neznelo dobre, odmietol.

Z tohto napokon zmareného pokusu, však v knihe robí príliš veľkú vedu a morálny nepokoj. „Predstavujem si,“ píše, „ako by som dokázal vysvetliť nejakému českému alebo poľskému priateľovi, ktorému ‘tajná služba’ okamžite znie ako ‘tajná polícia’, ako som mohol o tom čo i len uvažovať (s. 56).“ Ťažko by sme našli bláznivejší príklad nesprávnej ekvivalencie významu slov. Čechov alebo Poliakov by v tom čase sotva šokovalo, že mohol pracovať pre britské tajné služby a považovali by naopak za skvelé a odvážne, že nieкто jeho kalibru sa snaží robiť pre nich, čo sa dá všetkými dostupnými prostriedkami.

Tým však zmätky nekončia. Nemohol by byť aj investigatívny žurnalista, obáva sa nahlas Garton Ash, považovaný za čosi také ako agent a špión? Nekladie aj on otázky, nevedie si záznamy, neprezrádza tajomstvá a kontakty? Tým, že rozvádza túto pomerne jednoduchú a opäť nesprávnu myšlienku, Garton Ash zveličuje svoju úlohu samozvaného východoeurópskeho disidenta.

Zároveň ju však aj čiastočne odsudzuje:

„Hoci východonemecký žalobca by v duchu článku 97 Trestného zákonníka určite tvrdil, že som zbieral informácie pre nešpecifikované 'cudzíe organizácie', pravdepodobne som nikdy neriskoval trest väzenia, ktoré hrozilo v 'osobitne vážnych prípadoch', alebo trest smrti (s. 19).“

Gartonove Ashove nejednoznačné vyjadrenia týkajúce sa jeho osoby, majú samozrejme politický význam. Podľa knihy a iných jeho prác sa zdá, že komunistická ideológia sa ho nikdy príliš nedotýkala. Pokiaľ viem, nič v jeho dielach nenačtuje, že by niekedy mal priamu skúsenosť so Sovietskym zväzom alebo uvažoval o jeho celkových zámeroch. Vo vyčerpávajúcom opise svojej opojnej skúsenosti z východného Nemecka a iných hlavných sovietskych satelitov vykresľuje obraz rozkladu komunizmu, podľa ktorého ľudia k tomu, aby sa oslobodili, mobilizovala hrdka sociálno-demokratických disidentov. Pozoruhodné na tejto verzii úspešného ukončenia studenej vojny je to, že Spojené štáty v ňom nezohrali nijakú úlohu. Revolúcia je skôr vnímaná ako veľké víťazstvo pre ľavicu, takmer bez poškvrny toho, čo liberálne a ľavicové kruhy zvyklí posmešne označovať ako „profesionálny“ antikomunizmus.

Tým, pravda, ťažko možno povedať, že sám Garton Ash nebol oponentom komunizmu. Nedokázal však uznať morálne a vojenské úsilie, ktoré jednotlivé americké vlády vkladali do obrany proti sovietskym ambíciám na celom svete. Návšteva Strednej Ameriky roku 1984 ho práve naopak priviedla k záveru, že medzi intervenciou Spojených štátov proti komunistickým povstaniam v tejto oblasti a sovietskou okupáciou východnej Európy nie je žiaden rozdiel.

Stasi niekoľko rokov po založení jeho spisu zrevidovala svoj názor na Timothyho Gartona Asha a dospela k záveru, že predsa len nie je pomerne neškodným „buržoáznym liberálom“, ale skôr beznádejným prípadom: označila ho za „konzervatívneho a reakčného“. Vzhľadom na pôvodcu toho označenia by sme si mohli myslieť, že ho Garton Ash bude považovať za najväčšiu chválu. Ale on uhýba, akoby tento prívlastok bol urážkou, ktorá by ho mohla zbaviť chráneného postavenia čestného disidenta a navždy ho vydeliť zo spoločnosti Georgea Orwella a Isaiaha Berlina.

Ako sám priznáva, mal naozaj šťastný a privilegovaný život. Ospravedlňovanie sa za to dobré, čo v živote urobil, a do čoho investoval svoje šťastie a privilégiá, však v tom čase nebolo v poriadku a dnes je nanajvýš mátnúce.

Z angličtiny preložila Barbara Láštiová

David Pryce-Jones je okrem iného autorom kníh The Strange Death of the Soviet Empire a The Closed Circle: An Interpretation of the Arabs.

UVIDEL SOM SA OČAMI ŠPIÓNŮV (Rozhovor Gartona Asha s reportérkou Taipei Times Cheryl Lai)

Taipei Times, 14. februára 2000.

TT: Tchajwanskí čitatelia si pri čítaní Spisu určite spomenú na „biely teror“ nedávno minulých dní. V týchto memoároch opisujete, ako ste znovu objavili svoje mladšie ja videné očami východonemeckej tajnej polície Stasi. Materiál Stasi a osobný denník sa stali dvoma odlišnými verziami vášho života. Ako ste sa cítili, keď ste čítali svoj spis a ako sa cítite teraz?

GA: Keď som sa dostal k môjmu spisu Stasi, bol som rozrušený a zároveň vystrašený, chcel som vedieť, kto o mne informoval. Chcel som vedieť, čo je v ňom. Bol som zvedavý, či aj moja vtedajšia priateľka na mňa donášala. Čítať ten spis a navštevovať ľudí, ktorí o mne predtým informovali, bol emocionálny zážitok. Súčasne som však cítil, že je čas spis uzavrieť. A najlepším spôsobom ako ho uzavrieť je otvoriť ho. Viete, keď ho otvoríte, prečítate a napíšete o ňom, nechávate ten život za sebou. Ak ho necháte zatvorený, stane sa vašou nočnou morou.

TT: Tým, že ste otvorili svoj spis, otvorili ste aj spisy iných ľudí. Aká bola ich reakcia?

GA: Závisela od toho, čo urobili. Keď sa človek vystrábi z choroby, nerád na ňu spomína. Niektorí sa jednoducho nemohli rozpamätať, čo urobili. Niektorí informátori dokázali zabudnúť, že nimi boli, zapierali a boli šokovaní, aj keď čítali o našich rozhovoroch z minulosti.

TT: Tieto spisy bezpochyby zmenili mnohé životy. Vo svojej knihe píšete, že do roku 1996 zažiadalo o nazretie do vlastných spisov 1 145 005 ľudí. Z nich 420 000 svoje spisy prečítalo a niečo vyše 360 000 sa s úľavou – alebo možno sklamaním – dozvedelo, že sa o nich nenašiel žiadny spis. Čo sa môžu ľudia naučiť zo skúsenosti, ktorú im ponúka nahliadnutie do spisov, ktoré tajná polícia o nich viedla?

GA: Ak sa ľudia rozhodnú zabudnúť, história sa zopakuje.

TT: Niektorí vaši kritici vás považujú za impulzívneho antikomunistu. Čo myslíte, prečo?

GA: Impulzívny? Ako uvádzam v knihe, východné Nemecko bolo krajinou, o akej písal George Orwell v 1984. Písal som len o svojich skúsenostiach. Žil som tam, poznal tých ľudí. Impulzívny?

TT: Teraz žijete so svojou ženou a dvomi synmi v Oxforde. Môžete nám povedať niečo o svojej rodine? Ako prijali fakt, že ste boli „Romeo“, ako vás Stasi prezývala?

GA: Našťastie som dokončil prieskum k svojej knihe Spis skôr ako som stretol moju ženu. Zdá sa im to zábavné.

TT: Iba zábavné?

GA: Moje bolesti nepramenia v mojej rodine. Táto kniha sa mi písala najťažšie zo všetkých. Musel som ju napísať čo najúprimnejšie. Otázka, či som mal právo odhaliť niekoho, kto na mňa donášal, sa stala morálnou dilemou. Niektorí možno uverili, že o mne informovali s dobrým úmyslom. Len ťažko sa dá uveriť, že iní mohli na také veci zabudnúť, ale je to tak. Tvrdím, že každý musí byť posudzovaný individuálne.

(krátené)

Z angličtiny preložila Martina Poliačková

